

- 10 Там само.
- 11 ДАРФ, Ф. 7021, оп. 116, спр. 358, арк. 34.
- 12 Rausching H. Gespräche mit Hitler. – Zürich; New York, 1960. – S. 130.
- 13 Косик М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 17.
- 14 Історія Української РСР. – У 8 т. / Академія наук Української РСР. Інститут історії. Інститут археології. – Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941 - 1945) / Редколегія тому: В.І.Клоков – відповід. ред., М. М. Дятленко, В. С. Коваль, П. Т. Тронько та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 298.
- 15 Король В. Трагедія радянських військовополонених на окупованій території України в 1941 – 1944 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 1. – С. 251.
- 16 Полян П. Жертвы двух диктатур... – С. 78.
- 17 Мюллер Н. Вермахт и оккупация... – С. 163.
- 18 Там само.
- 19 Потильчак О. Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України... – С. 8 – 9.
- 20 Полян П. Жертвы двух диктатур... – С. 38.
- 21 Там само; – С. 38 – 39.
- 22 Потильчак О. Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України... – С. 9.
- 23 Bundesarchiv – Militärarchiv, Freiburg. – RW 31 / 32.
- 24 Обов'язкова трудова повинність для євреїв поширювалась на осіб обох статей від 14 до 60 років.
- 25 Листи з фашистської каторги: Збірник листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – С. 145.
- 26 Державний архів Вінницької області, ф. 2271, оп. 1, спр. 1, арк. 49.
- 27 Дунаєвецькі вісті. – 1941. – 9 листопада.
- 28 Нове життя (м. Старокостянтинів). – 1941. – 15 листопада.
- 29 Полян П. Жертвы двух диктатур... – С. 39.
- 30 Російський державний військовий архів (далі: РДВА), Ф. 32, оп. 11302, спр. 104, арк. 584 – 585.
- 31 Загорюлько М., Юденков К. Крах плана «Ольденбург». – С. 65.
- 32 Нюрнбергский процесс: Сб. материалов. – В 8-и т. – Т. 4. – М., 1990. – С. 523.
- 33 Потильчак О. Трудові ресурси радянських військовополонених та «остарбайтерів» з України... – С. 18.
- 34 Мюллер Н. Вермахт и оккупация... – С. 182.
- 35 Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941 – 1944 гг.) / Сост. Заставенко Г. Ф. (рук.) и др.: Под общей ред. Е. А. Болтина и Г.А. Белова. – 3-е изд. – М.: Экономика, 1985. – С. 180.
- 36 Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – С. 230.
- 37 International Military Tribunal. - Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem Internationalen Militärgerichtshof. – 580. – PS. - Nürnberg, 1946.
- 38 Всього відомо чотири так звані «Програми Заукеля». Перша почалась у квітні 1942 і закінчилась приблизно у серпні того ж року. Друга тривала з вересня 1942 року по січень 1943 р. Третя і четверта розраховувались на рік і припадали відповідно на 1943 та 1944 роки.
- 39 Немецко-фашистский оккупационный режим (1941 – 1944 гг.). – М., 1965. – С. 268.

Ю.А. Зінько, В.В. Кононенко

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ В СРСР НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1944-1945 РР.)

Національна політика радянської влади наприкінці війни та в повоєнний період сталінського тоталітаризму мала подвійний характер: з одного боку, розширення прав національних республік, з іншого. – навальний ідеологічний наступ сталінізму, який був зупинений лише смертю Й.В.Сталіна.

Автори у своїй статті ставлять за мету проаналізувати правові аспекти регулювання національного життя в СРСР у вузький, проте насичений політичними подіями період (1944-1945 років) та зосередити свою увагу саме на нормативно-правовій базі національної політики радянської влади даного часу.

Принципи внутрішньої політики радянської влади детально визначені у працях В. Барана, В. Даниленка, О. Бажана, С. Кульчицького [1]. Питання національної політики досліджували В. Наулко, Л. Нагорна, Т. Рудницька та інші науковці [2]. Правовим аспектам національної політики зазначеного періоду присвячені праці Л. Рябошапка [4] та М. Шитюка [5].

«Рівність громадян СРСР, незалежно від їх національності та раси, у всіх галузях господарського, державного, культурного та суспільно-політичного життя є невід'ємним законом. Будь-яке пряме чи опосередковане обмеження прав чи, навпаки, встановлення прямих чи опосередкованих переваг громадян, залежно від їх расової та національної належності, так само як і будь-яка проповідь расової чи національної винятковості чи ненависті та ігнорування – караються законом», - саме такий принцип національної політики Радянського Союзу було закріплено статтею 123 Конституції СРСР 1936 р. [4]. На жаль, у практиці керівництва країною цей принцип, як і багато інших демократичних принципів, закріплених в основному законі, залишився лише декларацією.

Загалом, правове регулювання національного життя в СРСР у повоєнний період проходило в руслі загальних тенденцій того часу. Як і в інших сферах, спостерігається паралельне існування двох структур влади – офіційної – в особі Верховної Ради, Ради Міністрів, відповідних органів на місцях й неофіційної: НКВС-НКДБ, політбюро ЦК ВКП(б) тощо. Одночасно існували і два види законодавства – показове у формі конституції, цивільного, кримінального та інших кодексів, обнародованих законів, постанов та фактично чинне – підзаконні укази, положення, інструкції, таємні листи, директиви тощо. Саме тіньова структура влади й підзаконні акти справляли вирішальний вплив на життя суспільства, у тому числі й національне [5, с. 139].

«Розквіт національних за формою та соціалістичних за змістом культур» пропагувався ще з часів Леніна. Однак на практиці перший нарком по національностях, Й.Сталін, а потім й основний керівник Союзу РСР прагнув до «спрощення» національної структури країни та створення централізованої, унітарної держави. Відтак самостійність великих і малих народів жорстоко придушувалась, юридичні права ігнорувалися [6, с. 363-364]. Війна пов'язана з нею централізація всіх сил країни призвели до ще більшого обмеження самостійності союзних республік. Практика стосунків центру з національними регіонами все більше нагадувала систему унітарної імперії. Проте формально на федеративний устрій СРСР ніхто замаху не робив – за союзними республіками зберігалися всі права, включаючи й право виходу з СРСР.

Суто прагматичними міркуваннями було викликано спричинят широко розрекламоване Рішення пленуму ЦК ВКП(б) від 27 січня 1944 року «Про розширення прав союзних республік в галузі оборони і зовнішніх зносин». Рішення було пов'язане з майбутньою організацією ООН і планами Й.Сталіна добиватися включення до складу ООН всіх 16 радянських республік. Спробувати зробити це можна було, додавши (хоча б символічно) більше права самостійності та суверенності союзним республікам, і зробити їх тим самим, такими ж суб'єктами світової спільноти, якими були британські домініони. З розрахунку на розраховуючи на це були прийняті укази Верховної Ради СРСР про перетворення союзних наркоматів оборони і закордонних справ у союзно-республіканські. Конституція СРСР була доповнена статтею 18: «Кожна союзна республіка має право вступати в безпосередні стосунки з іноземними державами, укладати з ними угоди і обмінюватися дипломатичними й консульськими представниками». Республіки отримали конституційне право мати самостійні військові формування [7, с. 3]. Однак включити до складу ООН всі 16 республік І.Сталіну не вдалося. У 1945 він добився прийняття до ООН, крім Росії, тільки двох союзних республік – України та Білорусії як таких, що мали найбільші втрати під час від війни.

Із закінченням війни сталінське керівництво різко змінило акценти в національно-культурній політиці. Те, що ще вчора заохочувалось у пропагандистських цілях, видавалось героїчним і позитивним з історичного минулого, тепер оцінювалось не інакше як спроби буржуазно-націоналістичної ідеалізації минулого, рецидиви хвильовизму, петлюрівщини тощо. Водночас новий курс супроводжувався повним перебільшенням ролі російської культури, відродженням імперської психології та великодержавного шовінізму. Ця лінія викликала ще більший опір з боку національно-патріотичних сил, особливо ОУН-УПА, а також національно свідомої інтелігенції, творчої молоді, що спричинило посилення ідеологічного терору та репресій на ниві культурно-національного відродження.

У 1943 р. замість «Інтернаціоналу» був прийнятий новий гімн СРСР. За результатами закритого конкурсу, переможцем було визнано гімн «Союз нерушимый республик свободных» (поети С.Михалков і Г.Сль-Регістан) на мелодію написаного ще у 1939 р. композитором А.В.Александровим «Гімну партії більшовиків». Пояснюючи населенню сенс прийняття нового гімну, газета «Правда» зазначала, що «теперішній державний гімн Радянського Союзу «Інтернаціонал» за своїм змістом не відбиває докорінних змін, які відбулися в нашій країні

внаслідок перемоги Радянського устрою, та не відбиває соціалістичної сутності радянської держави» [8, с. 300]. 14 грудня 1943 р. Постановою ЦК ВКП(б) «Про гімн Союзу Радянських Соціалістичних республік» було вирішено прийняти замість Інтернаціоналу новий Державний гімн СРСР, затвердити його слова та доручити Президії Верховної Ради СРСР у двотижневий строк організувати переклад нового тексту державного гімну на мови народів СРСР. У ніч на 1 січня 1944 р. гімн вперше було виконано по Всесоюзному радіо. Указом Президії ВР СРСР новий Державний гімн Радянського Союзу затверджувався з 15 березня 1944 р. для повсюдного виконання. Відтепер всі офіційні урочисті заходи й щоденні передачі радянського радіо починалися із виконання гімну про непорушний союз республік, згуртованих навіки Великою Руссю...

Втім, радянське керівництво не забувало й про взятий курс на «розширення прав» союзних республік, що означало надання їм власних ознак державності. 3 лютого 1944 р. Президією ВР СРСР було видано Указ «Про державні гімни радянських республік», відповідно до якого всім союзним республікам належало прийняти власні гімни [8, с. 304]. Щоправда, їх зміст мало чим відрізнявся від загальносоюзного гімну. Так, наприклад, у проектах гімну УРСР автори закликали українців «жити під сонцем Кремля із Москви», «йти по дорозі волі, під зорями дружби – зірками Москви», славити «в серці України, Великого друга – нашого руського брата»; мовилось, що: «У братерській єдності слов'ян наш перший брат – народ Росії» [8, с. 305].

На прийомі на честь учасників Параду Перемоги влітку 1945 р. Й.Сталін підняв сумнозвісний тост «за великий російський народ, найбільш видатну націю зі всіх націй СРСР». Й.Сталіну належить і авторство формулювання «великий російський народ — старший брат всіх народів СРСР». Фактично вже наприкінці війни сталінський режим підкреслено протиставляв російський народ іншим народам країни, не усвідомлюючи, що тим самим він загострює національні відносини в країні й закладає міну під єдність держави [9, с. 134].

Варто зазначити, що складність та суперечливість національного життя та міжнаціональних стосунків в СРСР й відповідна політика уряду були зумовлені самою політичною системою, що лягла в основу Союзу РСР як державного утворення. Радянський Союз склався як об'єднання титульних націй (народів) в особливому варіанті. Хтось мав обмежену державність одного виду, хтось – іншого, а комусь її зовсім не дісталось, або, гірше за те, позбавили тієї, що була раніше. Ієрархічна підпорядкованість союзних і автономних республік ще більш ускладнювала й заплутувала становище. До того ж титульні етноси республік далеко не у всіх випадках були домінуючими. У результаті в СРСР склалася своєрідна ієрархія народів, остаточне закріплення якої відбулося у повоєнні роки (1945-1948 рр.) Російський народ тепер визнавався першим серед рівних. Наступний ступінь займали титульні народи союзних республік. Далі в радянській ієрархії народів йшли послідовно титульні народи автономних утворень - республік і областей. Замикали ієрархію нечисленні («малі») народи, лише для декого з яких передбачалися у складі країв і областей «національні округи».

Певному статусу народу відповідали й суворо визначені певні можливості в культурному розвитку. До кожної національної освіти були прив'язані культурні і наукові організації «відповідного» рівня. У всіх союзних республіках створювалися свої академії наук із статусом, майже рівнозначним «великим», загальносоюзним академіям. Автономні республіки своїх академії не мали, зате в кожній столиці автономної республіки, незалежно від її реальних потреб, передбачалося відкриття університету. Проте у багатьох випадках рівень розвитку наукових кадрів не дозволяв цього зробити не тільки у 1940-х, але й у 1950-х та 60-х рр.

Прискорювачем партійного курсу на зміцнення інтернаціональної єдності народів стала політика русифікації, розгорнута в широких масштабах ще з кінця 30-х років, коли були прийняті партійні постанови про ліквідацію будь-яких форм культурного життя національних меншин та про обов'язкове вивчення російської мови в національних школах (Постанова РНК СРСР та ЦК ВКП (б) від 13 березня 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови у школах національних республік та областей») [10, с. 484]. Свідченням тому стала Постанова ЦК ВКП (б) від 27 січня 1938 р., у якій зазначалось, що «практика насадження національних шкіл завдала величезної шкоди справі правильного виховання й навчання» [11]. Тоді ж вийшли відповідні постанови республіканського рівня, наприклад, Постанова бюро ЦК КП Казахстану від 8 квітня 1938 р. «Про реорганізацію національних шкіл». Через деякий час з'являється

Наукові записки

Постанова РНК СРСР від 10 листопада 1940 р. «Про переведення казахської мови на російський алфавіт» [11].

Надзвичайної активізації набрав процес русифікації у повоєнний період. наступу 15 листопада 1946 р. виходить Постанова Ради Міністрів УРСР «Про запровадження нового українського правопису», наближеного до російського [12,с.153]. Послідовно проводилася лінія на посилення уваги до російської мови, зміцнення її позицій у суспільстві. Центральний орган КПРС журнал «Комуніст» пропагував тут ідею: «на вищих стадіях комуністичного суспільства невідворотним є зникнення національних відмінностей та злиття націй. Майбутнє злиття націй призведе до виникнення єдиної мови для всіх народів». Єдиною мовою мала стати, звичайно, російська [13,с.234].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни основним змістом ідеологічної боротьби на «національному фронті» стало затвердження радянського патріотизму, що з легкої руки сталінського керівництва отримав яскраве російське забарвлення. Підкреслювалася велич тільки російського минулого. Згадки про героїчних предків інших народів багатонаціонального Радянського Союзу оголошувалися націоналістичними збоченнями. Кіноповість О. Довженка «Перемога» була заборонена тільки тому, що всі військовослужбовці військової частини виявилися українцями. Нищівній критиці була піддана кіноповість О.Довженка «Україна у вогні». Виступаючи на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 31 січня 1944 р., Й.Сталін заявив, що О.Довженко «куркульський підголосок і відвертий націоналіст, дозволяє собі робити чинити випади проти нашого світогляду, ревізувати його... Якби Довженко хотів сказати правду, він повинен був би сказати: куди не пошле вас Радянський уряд – на північ, на південь, на захід, на схід – пам'ятайте, що ви б'єтеся і відстоюєте разом зі всіма братськими радянськими народами, в співдружності з ними наш Радянський Союз, нашу загальну Батьківщину, бо відстояти Союз Радянських Соціалістичних Республік означає значить і захистити й Радянську Україну. Україна як самостійна держава збережеться, зміцніє і розквітатиме тільки за наявності Радянського Союзу в цілому загалом Для всіх очевидно, що саме Радянська влада й більшовицька партія свято зберігають історичні традиції і багатий культурний спадок українського народу і всіх народів СРСР і високо підняли їх національну самосвідомість... Його кіноповість є антирадянською, яскравим проявом виявом націоналізму, вузької національної обмеженості. Кіноповість Довженка «Україна у вогні» є платформою вузького, обмеженого українського націоналізму, ворожого ленінізму, ворожого політиці нашої партії та інтересам українського і всього радянського народу» [14, с. 337-342]. 12 червня 1944 р. спеціальною Постановою ЦК КП(б)У «Про Довженка О.П.» вивів його з комітету по сталінських преміях, з редакції журналу «Україна», звільнив від обов'язків художнього керівника київської кіностудії, а секретар ЦК К.Литвин вимагав активніше критикувати довженківські погляди.

Для «покращення» ситуації в цих районах приймалися і відповідні рішення. Серед них, зокрема, Постанова ЦК ВКП(б) від 9 серпня 1944 р. «Про найближчі завдання партійних організацій КП(б) Білорусії в галузі масово-політичної та культурно-просвітницької роботи склад населення», Постанова ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. «Про заходи допомоги Українській РСР у справі покращення масово-політичної та культурно-просвітницької роботи», Постанова ЦК ВКП(б) від 23 січня 1945 р. «Про організацію двомісячних курсів з підготовки партійних робітників для Латвійської, Литовської, Молдавської та Естонської РСР»; Постанова ЦК КП(б)У «Про підвищення пильності, посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України» (лютий 1946 р.) та ін. [15, с. 506-524].

У складній обстановці розвивалися події в Кримській АРСР. Активні дії націоналістичних елементів сприяли тому, що в роки війни багато хто з кримських татар опинився на службі у ворога, виступав вирушала на його підтримку, хоча значна частина татарського населення лояльно ставилася до Радянської влади. 13 квітня 1944 р. НКВС і НКДБ СРСР прийняли спільну постанову «Про заходи щодо очищення території Кримської АРСР від антирадянських елементів». До кінця квітня були виявлені 5806 антирадянських елементів, а до середини травня їх чисельність зросла до 8521 осіб. Однак заходів, спрямованих на запобігання ворожим діям націоналістів, за оцінками урядових служб, виявилось недостатньо... Кульмінацією цих акцій стало рішення про виселення всього татарського населення.

Правовою підставою депортації за національною ознакою з території Кримської АРСР, як і в інших випадках стали акти керівників силових відомств (НКВС-МВС СРСР), складені

.....
відповідно до рішень партійної верхівки ВКП(б) та постанов надзвичайних органів державної влади (Державний Комітет Оборони (ДКО)).

10 травня 1944 р. в доповідній записці на ім'я Й. Сталіна Л. Берія писав: «Враховуючи зрадницькі дії кримських татар проти радянського народу і виходячи з небажаності подальшого проживання кримських татар на прикордонній окраїні Радянського Союзу, НКВС СРСР вносить на Ваш розгляд проект рішення Державного Комітету Оборони про виселення всіх татар з території Криму...»

11 травня 1944 р. Й. Сталін підписав постанову ДКО «Про кримських татар», яка вмістила в собі ті положення, на основі яких проводилася ця акція. У юридичних актах давалося й вже відоме пояснення причин виселення: «У період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщині, дезертирували з частин Червоної Армії... переходили на бік супротивника, вступали усформовані німцями добровольчі татарські військові частини... Враховуючи вищезазначене, Державний Комітет Оборони постановляє: 1. Всіх татар виселити з території Криму й поселити їх на постійне проживання як спецпоселенців в районах Узбецької РСР. Виселення покласти на НКВС СРСР. Зобов'язати НКВС СРСР (т. Берія) виселення кримських татар закінчити до 1 червня 1944 р...» [16, с. 3].

4 липня 1944 р. НКВС СРСР доповідав доповідав, що «виселення з Криму спецпереселенців — татар, болгар, греків, вірмен закінчено. Усього було виселено 225 009 осіб, зокрема татар - 183 155 осіб, болгар - 12 422, греків - 15 040, вірмен - 9621, німців - 1119, а також іноземних підданих - 3652...» [17]. Разом з ними були виселені й місцеві жителі Криму — цигани.

Водночас керівництво країни робило все, аби ніщо не нагадувало про виселених. Вже 14 грудня 1944 р. Президія ВР РРФСР прийняла Указ «Про перейменування районів та районних центрів Кримської АРСР», відповідно до якого було перейменовано 16 районів. Так Акмечетський район став Чорноморським, а районний центр село Акмечеть - селом Чорноморське; Ічкинський район перейменовано в Радянський район і районний центр селище Ічки в селище Радянське; Ларіндорфський район в Першотравневий район і районний центр село Джурчи в село Першотравневе тощо [17].

25 серпня 1945 р. був виданий Указ Президії ВР РРФСР про перейменування сілрад Криму, який не підлягав опублікуванню. 18 травня 1948 р. Президія Верховної Ради РРФСР прийняла Указ «Про перейменування населених пунктів Кримської області», відповідно до якого у 28 районах Криму були перейменовані 1115 населених пунктів: понад 900 татарських, близько 40 грецьких, 50 німецьких [17]. 25 вересня 1948 р. Кримський обком ВКП(б) видає ще одну Постанову «Про перейменування населених пунктів, вулиць, окремих видів робіт та інших татарських позначень», в якій, зокрема, вимагалось «повести рішучу боротьбу зі всім татарським і не допускати вживання татарських слів і найменувань» [18].

Серед інших нормативно-правових актів, прийнятих у 1944 р. щодо спецпереселенців з Криму, можна виділити такі: Постанова РНК СРСР від 20 червня «Про навчання дітей спецпереселенців на російській мові»; Постанова ДКО від 25 вересня «Про розрахунки з спецпереселенцями з Криму за прийняті від них в місцях колишнього проживання борошно, худобу, птицю, бавовну та шкіряну сировину і заходах допомоги по їх скорішому господарсько-побутовому облаштуванню»; Директива НКВС СРСР від 21 липня «Про возз'єднання розрізнених родин кримських татар»; Директива НКВС СРСР від 9 серпня «Про возз'єднання розрізнених сімей кримських болгар, греків, вірмен»; серпнева Директива НКВС СРСР «Про зняття з обліку спецпоселень колишніх співробітників НКДБ і НКВС», вереснева «Про порядок оформлення на роботу колишніх співробітників НКДБ-НКВС, які належать до переселених національностей». По фронтах були видані спеціальні накази про звільнення із лав Червоної Армії кримських татар.

Внаслідок депортації, а також мобілізації та призовів до Червоної Армії, евакуації мирного населення, втрат під час окупації загальна кількість населення Криму восени 1944 р. скоротилася до 370 тис. осіб. Це стало приводом для того, щоб 30 червня 1945 р. Президія ВР СРСР затвердила подання Президії Верховної Ради РРФСР «Про перетворення Кримської АРСР в Кримську область у складі РРФСР» [17].

Варто зазначити, що, незважаючи на відому проросійську спрямованість радянської влади, переселень не уникли й росіяни. Щоправда, переселяли їх не за етнічну належність і не в такій кількості. Так, наприклад, 14 липня 1944 р. за Наказом НКВС-НКДБ СРСР у східні райони країни було переселено 1673 членів організації Істинно-православних християн (ІПХ),

Наукові записки

.....
що складалася в основному з колишніх куркулів і раніше засуджених за антирадянську діяльність [19, с. 215].

Наказом № 0078/42 від 22 червня 1944 р. за підписом Л.Берії та Г.Жукова були заплановані далекосяжні плани радянського керівництва й щодо переважної частини українського населення: «Агентурною розвідкою встановлено : За останній час на Україні, особливо в Київській, Полтавській, Вінницькій, Рівненській та інших областях, спостерігається явно ворожий настрій українського населення проти Червоної Армії і місцевих органів Радянської влади. В окремих районах і областях українське населення вороже чинить опір виконанню заходів партії і уряду щодо відновлення колгоспів і здачі хліба для потреб Червоної Армії. Воно для того, щоб зірвати колгоспне будівництво, по-хижацьки вбиває худобу. Щоб зірвати постачання продовольством Червоної Армії, хліб закопують в ями. У багатьох районах ворожі українські елементи, переважно з осіб , що переховуються від мобілізації в Червону Армію, організували в лісах «зелені» банди, які не тільки не лише висаджують військові ешелони, але і нападають на невеликі військові частини , а також вбивають місцевих представників влади. Окремі червоноармійці й командири, потрапивши під вплив напівфашистського українського населення і мобілізованих червоноармійців із звільнених областей України, почали розкладатися і переходити на бік ворога. З вищевикладеного видно , що українське населення стало на шлях явного саботажу Червоної Армії і Радянської влади і прагне до повернення німецьких окупантів. Тому в цілях ліквідації й контролю над мобілізованими червоноармійцями й командирами звільнених визволяти областей України.

Наказую:

1. Вислати в окремі краї Союзу РСР всіх українців, що проживали під владою німецьких окупантів.

2. Виселення проводити:

а) насамперед українців, які працювали і служили у німців;

б) у другу чергу вислати решту всіх українців, які знайомі з життям під час німецької окупації;

в) виселення почати після того, як буде зібраний врожай і зданий державі для потреб Червоної Армії;

г) виселення проводити тільки вночі і раптово, щоб нікому не дати сховатися і не дати знати членам його сім'ї, які знаходяться в Червоній Армії...» [20, с. 141] накНа щастя, з невідомих причин, цей наказ не було виконано.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що розвиток законодавства наприкінці війни, яке діяло в СРСР у сфері національних взаємин, проходив у руслі загальних тенденцій того часу. З одного боку, продовжують діяти союзні конституції, зберігається зовнішня декларативна самостійність та незалежність союзних республік, розширюються їх права у сфері зовнішніх зносин тощо. Однак, за умов подальшої централізації держави, зміцнення командно-адміністративної системи, наростання культу особи Й.Сталіна, проголошення курсу на «зближення» та «злиття» націй, фактично відбувається втрата союзними республіками ознак власної державності й перетворення їх на звичайні провінції, керовані з центру. Починається масований наступ на національну свідомість та самосвідомість народів СРСР, переслідування за національною ознакою тощо.

Геноцид й тотальна депортація маленьких народів у повоєнний період висвітлили всю сутність режиму та його етнонаціональної політики. Як і в інших сферах суспільного життя, в галузі національної політики радянської влади право (як це не парадоксально) було засобом порушення прав і не просто окремих людей, а цілих народів та етносів. У постановках ДКО, уряду СРСР та інших нормативно-правових актах визначалась «технологія» геноциду, вирішувались питання використання майна виселених людей та режиму їх проживання у місцях виселення.

Побічним, а з погляду «імперського» алгоритму радянської влади, основним результатом національної політики, і передусім масових депортацій, повинне було стати «розпорошення» етносу, що врешті – решт відкривало шлях до його «радянзації», «інтернаціоналізації», заміни етнічної ідентичності на самоідентифікацію з владою, її цілями й цінностями. Залишити людину наодинці з владою, поза етнічною й соціальною самоорганізацією, – в цьому була суть радянської версії імперської утопії, в принципі недосяжної без насильства, але навіть і з насильством – нездійсненої.

Необхідно підкреслити, що депортація населення наносила збиток не тільки власне депортованим народам, а й країні в цілому, передусім економіці районів колишнього проживання народів, що переселяються, їх культурі, традиціям. Руйнувалися сталі економічні й культурні зв'язки між народами-сусідами, деформувалася національна свідомість мас. Був помітно підірваний авторитет державної влади. Загалом, були здійснені грубі порушення Основного Закону держави - Конституції СРСР, порушувалися не тільки права народів, але і їх державність, оскільки ліквідовувалися автономні республіки та області.

У статті авторами проаналізовано лише декілька аспектів національної політики даного періоду. Потребує більш детального вивчення та аналізу насамперед обмін населенням між Україною і Польщею, акція «Вісла», політика з повного знищення німців в Україні, правове становище інших національних меншин даного періоду.

Проте навіть із зазначеного можна зробити висновок, що репресії відносно народів, у тому числі і їх депортація, грубе порушення прав людини, нищення національної свідомості зумовлювали конфліктний стан суспільства, створювали передумови для розвитку й поглиблення конфронтаційних стосунків між політичною системою й населенням, що в кінцевому підсумку призвело до її руйнування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів, 1996; Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – К., 1999; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х-80-ті рр. ХХ ст.). – К., 2000; Кульчицький С. Спроби реформ (1956-1964) // Український історичний журнал. – 1998. - № 4.
2. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР. - К., 1965; Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. - К., 1998; Рудницька Т. М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. - К., 1998; Л.Нагорна. Радянська національна політика // Політологічні читання. – 1995. - № 1.
3. Рябошапка Л. Рівні права і можливості національних меншин в УРСР (середина 1950-х – початок 1980-х років) // Юридический вестник. – 2001. - № 1. – С.398.
4. Конституция СССР. 1936 г. // www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm.
5. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні // Український історичний журнал. – 2001. - №3. – С.128-142.
6. Поцелуев В. А. История России XX столетия: (Основные проблемы). – М., 1997.
7. Вдовин А.И. Национальный вопрос и национальная политика в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 годов: мифы и реалии // Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. – 2005. – Выпуск №3 (63). – С.2-5.
8. Гриневич В. Про історію творення та політико-ідеологічне звучання державних гімнів СРСР та УРСР // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2003. -№9. – С.295-312.
9. Каца Л.А. История России. Советский период. (1917-1991). Кн.2. - М.,1993.
10. История советских репрессий / Ред. Стецовский Ю. - В 2 Т. Т.1. – М., 1997.
11. Савин И.С. Об исторических корнях современной культурно-языковой ситуации в Казахстане// www.chimkenet.by.ru
12. Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник докум. і матер. В 2 Т. Т.2.- К.,1959.
13. Даниленко В. «Інтернаціоналізація» Радянської України (друга половина ХХ ст.) // Проблеми історії України XIX- початку ХХ ст. – 2004. -№2. – С.210-252.
14. Сталин И.В. Сочинения. – Т.18. – Тверь, 2006.
15. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). Т.7. 1938-1945. – М., 1985.
16. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці. Зб.докум. (1941-1998). – К., 1999.
17. Зінченко Ю.І. Кримські татари: Історичний нарис. – К., 1998 // www.cidct.org.ua/uk/publications/Zinchenko/8.html.
18. Бекирова Г. Крымскотатарская проблема в СССР (1944-1991) // www.kirimtatar.com/Books/Bekirova/krpr.html.
19. Иосиф Сталин – Лаврентию Берию: «Их надо депортировать...»: Документы, факты, комментарии / Вступ. ст., сост., послесл. Н.Бугай. – М., 1992.
20. Так это было: Национальные репрессии в СССР. 1919-1952 годы / Ред.-сост. С.У.Алиева: В 3-х т. Т.3. – М., 1993.